

Специфіка психологічного аналізу у фольклорі та літературі

Bd.9. – S.124-129. Цит. за: Юнг К. Психологія і поезія // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. - Львів, 1996.-С.93-108.

АНОТАЦІЯ

Автор порівнює фольклор і літературу в аспекті психологізму, простежує розвиток психологічного зображення у фольклорі та залежність його від жанрових особливостей твору (форма, зміст, виражальні й зображальні засоби).

SUMMARY

The author compares the folklore and literature in the aspect of psychologism, shows the evolution of psychological portrayal in the folklore and dependence of its on the genre.

**ЖАНР ЖИТТЯ-МАРТИРІЯ У ЧЕТЬЯХ МІНЕЯХ ДИМИТРІЯ
РОСТОВСЬКОГО (ТУПТАЛА)
(на прикладі вересневої Мінеї)**

*Ірина Савченко,
канд. філол наук, доцент*

Четї-Мінеї Дмитрія Ростовського (Туптала) як літературне явище належать до так званих “ансамблевих жанрів” (Д.Лихачов), тобто включають до свого складу різноманітний в аспекті змісту і форми матеріал. Слід зауважити, що на момент укладання Дмитрієм Ростовським життійного збірника, українська агіографічна традиція уже сформувала загальні вимоги щодо відбору і компонування матеріалу про святих. Так, змістові параметри мінейного збірника були дещо звужені, порівняно з Великими Мінеями Четьями митрополита Макарія, який ставив собі за мету зібрати “все книги четї”- “все свята книги... которыя в Руской земле обретаются” [6, С.1].

Вивчивши Великі Четї Мінеї Макарія, Дмитрій приходить до висновку, що вони включають багато зайвого, ніяк не пов’язаного з агіографією матеріалу, і тому обмежує свій збірник виключно життійним матеріалом, доповнюючи його в незначній мірі проповідями та “словами” на свята Господні, Богородичні та з приводу перенесення мощів, явління чудотворних ікон тощо.

Однак сама структура Четїв Дмитрія Туптала надзвичайно розгалужена: вона включає всі агіографічні жанрові різновиди - від розлогого

“життя-біосу” до лаконічних “пам’ятей”. Особливе місце у цій структурі займає жанр “страданія”, про що свідчить аналіз вересневої частини Чет’їв. З 47 житійних текстів (ми свідомо не беремо до уваги тексти проповідницького характеру), включених до неї, 12 визначені автором як “страданія”, ще 3 - як “страсті” та 8 мають синкретичну жанрову природу, поєднуючи ознаки “життя” та “страданія”. Тобто майже половина творів кваліфікується автором як класичний для світової агіографічної традиції жанр *мартирія*.

Цей жанр набув особливого розповсюдження в українській літературі з часу прийняття християнства. Мартирії (від гр. “мучеництво”) - це розповіді про страждання та мученицьку смерть подвижників за віру християнську, особливо у перші три століття. Основна увага в мартиріях приділялася розповіді про мучеництво сповідника християнської релігії, який був переслідуваний державною владою пізньої Римської імперії. Тому історично та хронологічно мартирій передуює власне життя, яке сформувалося вже після припинення гонінь на християн з боку язичників.

У візантійській та західній агіографічній традиціях мартирії об’єднувалися у календарні збірники під назвою “Мартиролог”. Найдавніший відомий на сьогодні мартиролог – “Книга про палестинських мучеників” - був укладений у IV ст. Євсевієм-Памфілом Кесарійським, сучасником імператора Костянтина Великого.

Основою для мартирологів ставали акти мучеників (*acta martyrum*) чи акти святих (*acta sanctorum*) – збірники найдавніших відомостей про мучеників, складені на основі протоколів допитів та описів тортур і страт перших християн. З часом “Мартирологи” почали включатися до загального складу мінейних збірників, де розповіді про мучеників розмішувалися поряд з біографіями інших святих: преподобних, рівноапостольних, святителів тощо. Треба зазначити, що в ієрархії святості християнської церкви мученики є найдавнішою категорією святих, серед них виділялися преподобномученики – ченці, які прийняли смерть за віру, та великомученики (до святих української та російської православних церков це найменування не прикладалося) – люди, які проявили надзвичайну твердість у вірі і особливо вшановувалися за пережиті важкі і тривалі страждання.

Інтерес українського читача XVII ст. до мартирій був досить значним, це пояснювалося реалізацією в них ідеї твердості переконань і віри, дуже актуальної для тодішнього національного життя. Про це свідчить, як зауважував В.Крекотень, і аналіз панегіричних погребальних і поминальних характеристик видатних діячів XVII-XVIII ст., у яких особлива увага приділялася такій людській чесноті, як стійкість у переконаннях, сталечність у вірі [4, С.97].

Джерельна база *“страданій”* Димитрія Туптала досить вузька. Вона обмежується двома джерелами, якщо не брати до уваги цитації з Святого Письма та патристичної літератури, які відіграють функцію аргументації. Основою Димитрієвих мартиріїв є житійні сюжети, запозичені з Симеона Метафраста (Переказувача) та з Мартиролога. Ця обмеженість пояснюється аж ніяк не недостатністю інших матеріалів. Автор вдається до найбільш авторитетних джерел, про що, до речі, йдеться в передмові до I-го і II-го томів Четъїв, де поданий список *“учителів, списателів та оповідачів”*. Найавторитетнішим джерелом матеріалу про перших грецьких святих-мучеників (і не тільки про них) вважався Симеон Метафраст. Він користувався особливою пошаною українських письменників XVII-XVIII ст. як людина, що збирала і складала у єдиний збірник житія святих, написані з перших часів християнства до X ст.

Щодо текстів синкретичної жанрової природи – *“житіє і страданіє”*, то слід зазначити, що при їх укладанні Димитрій користувався джерелами більш широкого тематичного спектру. Він називає імена Георгія Кедрина, історика грецького, Никифора Пресвітера, Василя Великого (*“Житіє і страданіє святого мученика Маманта”*), Євсевія Кесарійського (*“Житіє і страданіє святого священномученика Андима, єпископа Никомидійського...”*), Іоанна Дамаскина (*“Житіє і страданіє святих мучениць Минодори, Митродори і Нимфодори”*). Однак поряд з переліком інших авторів Димитрій обов’язково називає або Метафраста, або Мартиролог. Це свідчить про той факт, що Туптало, вдаючись до характеристики святих-мучеників, орієнтувався на вироблену попередниками схему мартирія як одного з найдавніших жанрових різновидів агіографічного тексту.

У історичному відношенні мартирії – найважливіше джерело з-посеред усього агіографічного матеріалу. Серед героїв житій – історичні персонажі: римські імператори і візантійські намісники, церковні ієрархи і полководці. Окрім того мартирії є найбільш конкретизованими у часі і просторі. Автор не лише вважає за обов’язкове назвати час і місце дії, але часто вдається до характеристики епохи, в яку жили святий чи свята. У *“Страданії Василіси Никомидійської”* йдеться про час правління *“злочестивого Девклітіана”* у 302 р., коли Никомидія стала відома як місто, в якому пролилося багато християнської крові: тільки за один місяць було страчено 17 тис. християн. У *“Страданії святих мучеників Ромила і Євдозія”* характеристика цього часу поширюється: за Девклітіана

“мнози от вѣрныхъ изволиа паче в пустыняхъ и горахъ съ звѣрми жити, неже съ людми беззаконными въ градѣхъ. Множайшии же и от сановитыхъ и славныхъ людей, оставляюще своя саны и дома, по незнаемыхъ крыяхуся мѣстехъ” [2, Л. 48].

“Страданіє” священномученика Вавили автор починає описом суспільно-політичної події, яка характеризує життя в Антіохії як немилосердне і безчесне. Цар Іумеріан приносить в жертву сина варварського царя, залишеного батьком як за порука миру. Світський володар характеризується цим вчинком як підступна, безчесна і підла людина. За логікою автора, подальші страждання праведника Вавили є закономірними, адже коли державою править тиран, очікувати на справедливість і милосердя даремно.

На думку О.Творогова, “всі ці (історичні. – І.С.) відомості... сприяли створенню в умах читачів картини обширного світу з глибокою історичною перспективою” [7, С.225].

Також цікавим може видатися узагальнена характеристика епохи перших віків християнства. Димитрій подає різноманітні деталі, які допомагають відтворити часи протистояння офіційної язичницької і опозиційної християнської віри. Відчувається, що автор свідомо акцентує увагу на окремих фактах тодішнього життя, щоб створити образ доби, психологічно напруженої і безкомпромісної. Це і картини знущання язичників над християнськими священиками та звичайними віруючими, де мучителем і катом виступає не окремий образ світського володаря, а збурений, розлючений натовп, у якому

“пред идущіи ругателно вопіяху, вослѣдствующіи беззаконно хуляху, водящіи (святого – І.С.) біяху; овъ выю ударяше, овже за власы терзаше, той плеваше в очи, инже заушаше; отдалече же зрящіи, иніи смѣхом разлѣвахуся, иніи же главами покиваху” [2, Л.98].

Язичники руйнують християнські храми, вбиваючи при цьому православних священиків і розганяючи віруючих, зводять наклепи на відданих Христові людей, прирікаючи їх на страшні страждання, як, наприклад, Северіана.

Авторська спроба схарактеризувати епоху, визначити історичні обставини подвигу мученика може бути потрактована у двох площинах. По-перше, як вже зазначалося вище, мартирії за часом свого постання є найдавнішими агіографічними творами, а отже, рівень узагальнення у них був і залишився досить невисоким. По-друге, мартирії як жанровий різновид за своєю природою вимагали від автора якомога більшої вірогідності у розповіді, щоб змусити читача повірити і перейнятися почуттям співчуття і захоплення, а це могло бути реалізовано лише шляхом створення “ілюзії достовірності”, вказівка точного хронотопу мусила переконати у авторській поінформованості і щирості.

Як стверджує М.Грабар – Пассек, “...мартирологи... прийшли на зміну поемам про перемоги героїв над казковими потворами і над воро-

Жанр житія-мартирія у четьох мінеях Дмитрія Ростовського

гами вітчизни, прославляючи не стільки бойову хоробрість, скільки мужнє терпіння при тілесних стражданнях та самозреченість” [1, С.17].

Ця теза підтверджується способом подачі матеріалу та розстановкою авторських акцентів у *“страданіях”* Дмитрія Туптала. Колізії всіх оповідань цієї жанрової групи пов’язані виключно з мотивом відстоювання людиною свого права на вибір світогляду, а відтак – віри, вірності якій призводить до протистояння окремого індивіда усьому суспільству. Саме на цьому акцентує Дмитрій у оповіданні про святого мученика Феодота, де автор вже в перших рядках формулює антитезу “ праведник - суспільство”:

“... Феодоть, сей и вѣры и житія христіанскаго совершенно навикши, посредѣ рода невѣрнаго и развращеннаго благочестно живяше; яко рожа посредѣ тернія, злато посрѣдѣ блата, агнецъ посредѣ волковъ. Обаче якоже рожа не вредится от тернія, ни злато помрачается от блата, ниже агнецъ не злобіе свое измѣняетъ въ нравъ звѣринный; тако святыи Феодоть, посредѣ людей беззаконныхъ живущи, не вредися от ихъ злочестія, ни окаля себе языческими нечистотами, ни измѣни благихъ своихъ нравовъ въ нравы злыя и безчеловчныя...” [2, Л.97зв].

Від гріховного суспільства в пустелю тікають і сестри Минодора, Митродора та Нимфодора. Автор відразу вказує на їх моральну чистоту і Божественне покровительство, порівнюючи сестер з трьома царями, які принесли дари маленькому Ісусові. Він підкреслює, що для чистої душі загрозою стає гріховність суспільства, яка перетворює людину на звіра:

“...ихъ (сестер.- І.С.) же пустынные не вредиша звѣры, сїи от чловѣковъ звѣрообразныхъ и звѣронравныхъ яты...” [2, Л.69 зв].

Мученик Мамант у своїй розмові з царем Александром також вдається до порівняння світу звірів і світу людей, але в дещо іншому аспекті. Він стверджує, що звірі за своєю природою добріші і розумніші, ніж язичники:

“...азъ лучше изволитъ с звѣрми в пустыне, неже с вами жити в селѣхъ грѣшничихъ”, “вы же много несмысленнѣйши есте паче звѣрій, яко не познаете истиннаго Бога...” [2, Л.18 зв].

Підтвердженням цієї думки є ставлення диких звірів – ведмедиці, гепарда та лева – до святого, кинутого до них у клітку. Вони не тільки не завдають йому шкоди, але й всіляко виявляють свою прихильність. Ця сцена може бути потрактована двояко. Поведінка звірів пояснюється Божим покровительством, яке не залишає праведника, однак при цьому це ще й красномовний засіб характеристики усього суспільства, у якому немає місця тим гуманним почуттям, які виявляються властивими тваринам.

Часто суспільство загалом у мартиріях Димитрія конкретизується в образі світської влади та її представників. На це “працює” вже сама система образів мартиріїв. Мучителів християн Демокриту протистойть у своїй вірності християнській церкві п’ятнадцятирічний Мамант, імператору Девклетіану¹ і урядовцю Александру - дев’ятилітня Василіса; цареві Іумеріану – Вавила з трьома отроками: дванадцятилітнім Урваном, дев’ятилітнім Примидіаном та семилітнім Єпполонієм; князеві Пронту – три юні дівчини: сестри Минодора, Митродора й Нимфодора тощо. Як бачимо, традиційна для житійного твору антитетична система образів у мартирії конкретизується, вона демонструє не просто протистояння світу гріха світові святості, а чітко визначає їх межі: світ гріха безпосередньо пов’язується з могутніми представниками світської влади, яка прагне до єдиного – уніфікації всього суспільства. Протест же виявляє особа не просто слабша соціально, але й слабша фізично – дитина, підліток, молода дівчина, стара людина. Акцент саме на слабкості святого в черговий раз мусить підкреслити аморальність і жорстокість суспільства, яке не може і не хоче захищати своїх громадян. При цьому мучеників часто засуджують до тортур і смерті з суто світською мотивацією – за неповагу “перед властю” [2, Л.65 зв].

Для унаочнення морального та ідеологічного протистояння мученика і тирана Димитрій вводить у житійну оповідь сцени диспутів, де позиція святого розкривається якнайповніше. При зустрічі царя Іумеріана з Вавилою між ними відбувається суперечка про християнського Бога. Вавила розповідає про створення людини, про називання нею всіх звірів, про первородний гріх. Його розповідь вражає царя мудрістю і розсудливістю настільки, що той пропонує Вавилі стати язичницьким жерцем. Подібна сцена відбувається і між Максиміліаном та праведником Андимом. Автор житійного тексту послідовно підкреслює інтелектуальну вищість християнина: язичник може заперечити йому лише шляхом катування, але аж ніяк не силою слова, перемагаючи фізично, ідеологічний противник програє морально.

Опозиція, у якій перебуває мученик щодо офіційної влади, не завжди трактується з суто релігійних позицій. В окремих випадках святий протистойть не просто володареві-язичнику, але й нерозумному, на його думку, політикові, який через свою засліпленість у злobie щодо християн занедбує державні справи, забуваючи про долю країни. Так, Ромил дорікає Троянові за те, що той “сам свое воинство умаляєть” [2, Л.48], переслідуючи воїнів-християн. Вавила, вже зазнавши тортур вогнем та з накладеними залізними

¹ Всі власні імена подаємо у авторській транскрипції – І.С.

“О Царю, не подобает ли тебе попечение о твоей имѣти державѣ, и ополчатися противу враговъ, и брань творити с ними, а не насъ (христиан. – І.С.) мучити неповинно? Ты же все попечение внѣшнее оставивъ, на нас устремился еси ои о вразѣхъ плѣняющихъ землю небрегъ, насъ воюещи и гониши, сееже твориши, не да ползу какову землѣ твоей приобращещи, но да угодиши ярости своей звѣринной, и естественному сверѣпству” [2, Л.31 зв.].

Таким чином конструється думка про аморальність язичницької влади не лише в аспекті нехтування правом людини на власний вибір чи в аспекті жорстокості та тиранства, але й в проекції на суспільно-політичне життя. Ця влада не може забезпечити спокійне існування держави через те, що фанатична боротьба з християнством призводить до її ослаблення.

Окремо треба зупинитися на питанні про характер зображення образу святого-мученика, який завдяки своїй активності і дієвості вирізняється з-поміж інших категорій святих (за винятком святих – святителів). Людина “самовладна” – вона своєю волею здійснює вчинки, які ведуть до добра чи зла, до правди чи неправди. Саме “діяння” визначають позитивну чи негативну оцінку конкретної людської особистості. У Дмитрія герой мартирія ніколи не є абсолютно пасивною жертвою ворожого до нього язичницького світу. Протидія може бути різноманітною. 70 священників на чолі з Урбаном. Феодором та Медимном вирушають на пошуки захисту від гноблення аріан. Автоном, тікаючи від переслідувань, займається місіонерською діяльністю “яко нѣкоторый Апостоль” [2, Л.89] та будує церкву во ім’я архістратиґа Михаїла; Северіан відвідує у темниці мучеників, звертається з промовою до мешканців міста; Созонт наочно доводить неправедність ідолопоклонства; Андим привселюдно розриває офіційну грамоту з розпорядженням про винищення християн, посилає листи до ув’язнених мучеників, щоб морально підтримати їх у стражданні. Це дозволяє припустити, що образ святого-мученика трактується у Дмитрія, як і у його попередників, не лише як образ християнина, що своїми подвигами і нехтуванням фізичного болю хоче уподібнитися Ісусові Христу. Уподібнення здійснюється і завдяки прагненню житійного мученика наслідувати Сина Божого у справі утвердження і розповсюдження Його вчення. Для української суспільності XVII ст., яка перебувала перед загрозою католицької експансії і посилення наступальної політики з боку російської православної церкви, подібний образ дієвого захисника православної віри був актуальним і мусив “працювати” на створення позитивного образу національного героя.

Як правило, в сюжетну канву “страданія” Дмитрій обов’язково включає колізію, яка передбачає моральний вибір майбутнього мученика: відмова від Христа і, таким чином, уникнення фізичних страждань, чи

стійкість у вірі, що веде до фізичної смерті. Адже саме погранична ситуація, у якій персонаж мусить здійснити моральний вибір, найкраще демонструє двоїстість людської природи, відвічне протистояння Добра і Зла. Тому цей сюжетний епізод надзвичайно важливий для утвердження ідеї внутрішньої цілісності і твердості майбутнього мученика-святого. Автор досліджує проблеми конкретного людського життя, однак не пересічного, буденного, а виняткового, яке передбачає безпосереднє звертання до відповідних етичних категорій.

Кожен з героїв мартиріїв свідомий свого майбутнього і, як правило, не прагне його уникнути. Так, сестри Минодора, Митродора і Нимфодора з перших хвилин зустрічі з Пронтом знають, що відмова від поклоніння поганським богам призведе до тортур, однак вони нехтують його пропозиціями щодо влаштування їх сімейного життя і майбутнього покровительства царя заради зустрічі з своїм Небесним нареченим. Євдозій, зістрівшись з воїнами-язичниками, сприймає це, як Боже прикликання на мучеництво, і вирушає до Ігемона,

“остави домъ свой, жену и чада, рабы же и други, и вся имѣнія, вся сія поверже любве ради Господа своего...” [2, Л.48 зв.].

Для автора у образі мученика цікавим стає не лише готовність прийняти муки, але й здатність зробити крок назустріч їм. Мотивація їх поведінки досить прозора: йдучи до тирана, вони тим самим прагнуть довести силу духу, довести свою і загалом християнську перевагу над аморальністю і ницістю світу язичників. Сила Добра перемагає Зло твердістю переконань і вірою у Боже благословення.

Зображення внутрішнього світу, як правило, не становило особливого інтересу для агіографів, оскільки життя окремої особистості не мало самостійної цінності: у людині було важливим лише те, як вона втілювала християнський ідеал. Однак спорадично в сюжетах, не зачіпаючи основних дій персонажів, виникають епізоди, які вказують на психічний стан, у якому перебуває герой, чи підкреслюють психологічну напруженість певної картини. У *“страданіях”* психологічна деталь допомагає авторові ще наочніше вказати на протистояння образів мучителя і мученика. Здебільшого розгніваний, в стані афекту представник офіційної влади виглядає слабшим і нікчемнішим за ув’язненого, фізично змученого, але спокійного і врівноваженого святого. У *“Страданні святого мученика Северіана”* князь Лісія, почувши проповідь Северіана, *“рече с япростію”*² [2, Л.65 зв.] про необхідність арешту і віддання на тортури християнина, той же залишається спокійним навіть у стражданні. Цар Аврелій *“возгорѣся*

² Підкр. наше – І.С.

Жанр життя-мартирія у четьох мінеях Димитрія Ростовського

гнѣвомъ, и опалися яростію, неже Христовъ Мученикъ (Мамант. – І.С.) огнемъ вещественнымъ” [2, Л.17 зв]. Єпарх Модест, отримавши наказ про знищення 70 православних духівників, не відважується здійснити це привселюдно, бо його охоплює панічний жах. Воїни, прийшовши арештувати священномученика Андима, “стыдахуся възрѣти” [2, Л.24 зв.] на нього. Зрозуміло, що про широку психологічну характеристику не йдеться, але варто звернути увагу на той факт, що в *житіях – біогах*, які за часом свого постання є дещо пізнішими, ніж мартирії, авторська увага до внутрішнього світу персонажа, до його переживань і думок буде виразнішою.

Вересневі мартирії Димитрія дозволяють говорити і про прагнення автора відкрито вплинути на читача через власні роздуми, оцінки, судження. Аналізовані тексти спростовують думку про безсторонність агіографа. Захоплення красою і одухотвореністю трьох сестер-праведниць відчувається у авторському пасажі з приводу їх арешту:

“Не достойны бяху очи людій грѣшныхъ на столѣпная лица ихъ смотрѣти, яже ангелскою красотою и благодатію святаго Духа сіяху “ [2, Л.69 зв.].

Достойна відповідь благородного юного Маманта на пропозицію царя Аврелія стати язичником також викликає повагу і високе поцінування Димитрія, який зазначає, що

“...в юношеском тѣлѣ совершеннаго мужа разум и сердце небоязненно имѣ ” [2, Л.17].

Життя - мартирії пробуджували релігійні почуття своєю життєвою правдою. Факт у них ставав приводом до моралізаторства, приводом для розкриття Божественного промислу, для моральної настанови; звідси – насиченість моралізуючим змістом, але звідси і блідість оповіді як наслідок великої кількості загальних місць, сентенцій.

Шаблонність літературної форми мартирій, як зазначав Хр. Лопарєв, пояснюється єдністю і стереотипністю висловів судового допиту [5, С.10]. На одні і ті ж питання давались одні і ті ж відповіді. І такі судові справи були єдиним архівним документом, який дійшов до пізніших християн. Не дивно, що життя-мартирії виявилися укладеними на один кшталт. Стандартність окремих мотивів і сюжетних колізій може пояснюватися і христоцентричністю самого феномену мучеництва: мученик повторює перемогу Христа над смертю, свідчить про Христа і входить в Царство Христове. Повтор схожих ситуацій дозволяє письменникові укрупнити у образі персонажа основну рису, створити образ людини великої духовної сили, яка вивищує його над оточуючими.

У Димитрія в мартиріях можна визначити цілий ряд обов’язкових композиційних елементів, до них слід віднести, окрім згаданої вище вступної

частини з характеристикою хронотопу, обов'язкову сцену зустрічі і морального протистояння тирана і майбутнього мученика, опис тортур та страти. Треба відразу зазначити, що на відміну від композиційного кліше власне життійного твору, у якому обов'язковою була інформація про обставини народження, виховання, дитинство, юність, підготовку до подвижництва майбутнього святого, у мартиріях Димитрій свідомо ігнорував цей матеріал. Його завдання полягало не в показі шляху до святості, а в демонстрації сили людського духу в обстоюванні власних переконань.

Особливо треба звернути увагу на сцени мучеництва, які несуть не тільки змістове, але й ідейне навантаження. У своєму істинному значенні мучеництво має сенс не стільки терпінням мук і страждань, скільки свідченням про Христа: Мученики – борці віри, що утверджують вірність їй до останньої краплі крові – саме у цьому мученицький подвиг. Страждання є обов'язковою умовою вищого ступеня праведності: мало істинно вірити в Бога, потрібно ще обов'язково постраждати за нього, як, за євангельською легендою, Христос страждав за гріхи людей. Саме тому автор прагне якомога детальніше описати як самі тортури, так і їх наслідки. Наприклад, тіло Минодори після смерті виглядає так:

“И лѣжаше то честное святѣя Минодори тѣло наго, не покровенно ни мало, ниже бѣ на нем не уязвленнаго мѣста, вся уды сокрешенны, от ногъ до главы не бѣ цѣлости...” [2, Л.71 зв].

Такі описи мусили справити на читача відповідне враження: не тільки викликати у нього співчуття і ненависть до гонителів християнства, але й сприяти усвідомленню сили людського духу, сили переконання, які властиві мученикам і які дозволяють їм стійко і свідомо перетерпіти фізичні страждання.

Дуже важливим є те, як відповідає (реагує) мучимий на мучительство і гоніння і які риси його характеру відкриваються у цих надзвичайних обставинах. Від відповіді на ці запитання суттєво залежить і визначення рівня “готовності до святості” [8, С.98]. Суттєвим моментом є те, що мученики свідомо йдуть на страждання, вони розуміють, що їх діяльність і позиція є ворожою офіційній владі і спонукають останню до активного протистояння. Окремі з святих, щоб довести, продемонструвати своїм ворогам відданість християнству, самі звертаються до тиранів з пропозицією піддати їх на тортури. Так, святий Северіан у розмові з князем Лісією звертається до нього зі словами:

“Не жалѣй плоти моея, ранами уязвленная, но болшія еще приложи муки. Не точію бѣи и стружи, но и каменіем наметай, и огнем жжи, и еже хочеш и можеш твори, обаче не отвратиши мя от Бога” [2, Л.67].

Жанр житія-мартирія у четьох мінеях Димитрія Ростовського

Митродору і Нимфодору не лякає картина тортур їхньої старшої сестри і вигляд її спотвореного тіла, вони категорично відхиляють пропозицію Пронта поклонитися язичницьким богам і свідомо йдуть на фізичні страждання. Таким чином, житійний герой здобуває моральну перемогу силою віри, терпінням, смиренністю та іншими якостями ідеального християнина.

У окремих випадках Димитрій вміщує у мартиріях і інформацію про враження, яке справила стійкість мучеників на свідків. Так, урядовець Александр, який сам розпорядився віддати на муки Василису, увірував і охрестився, побачивши її відданість Христовій вірі; відмова Євдозія служити жорстокому Діоклетіанові спонукає до протесту ще 104 тис. воїв - таємних християн, а смерть Євдозія змушує його друзів Зинона і Макарія визнати себе за християн і добровільно піти на муки за віру. Таким чином, християнин-мученик стає у мартирії своєрідним критерієм визначення рівня морального розтління суспільства: людина, яка ще не остаточно віддалася гріхові, побачивши силу переконань мученика, відкриває своє серце Ісусові.

Картини "страстей", катувань виконують ще й важливу функцію белетризації житійного тексту. Мартирії, досить сталі щодо композиції, як і інші агіографічні жанрові різновиди, набувають оригінального характеру саме завдяки порядку розташування сцен тортур та їх характером. Як зазначав В.Істрін: "Ця сторона (мартирія. - І.С.) являє собою зручний матеріал для змін і поширення" [3, С.27.]. У "страданіях" Димитрія перед читачем викладається своєрідна антологія язичницьких тортур. Мучеників піддають найстрашнішим фізичним випробуванням вогнем, водою, залізом, дикими звірами. Кількість і жорстокість тортур у тексті є ще одним засобом показу стійкості святого: чим слабшим він виглядає, тим страшніші випробування на нього очікують і тим стійкішим він виявляється у своїй твердості. Так, дев'ятилітня Василиса витримує побиття різками, після якого "быти плоти ея единою язвою" [2, Л.27], виколювання очей, повішення вниз головою та перебування в розжареній печі.

Опис загибелі героїв у житіях-мартиріях, їх почуттів і вчинків перед лицем насильницької смерті має піднесений, емоційно напружений характер. Описи ці не можуть не хвилювати, не розчулювати читача, але все ж всі вони багато в чому статичні, умовні. Вже в найдавніших актах мучеників може бути прослідкований їх зв'язок з євангельською оповіддю про Страсті Христові. Оскільки мученики виступають такими, що йдуть вслід за Христом, повторюючи Його страждання і Його перемогу над смертю, окремі частини мученицьких актів можуть бути співвіднесені з Святим Писанням (молитва перед смертю (Євдозій; три сестри - Минодара, Митродора та Нимфодора), видіння ангелів, Христа чи Царства Небесного (Євксихій бачить ангела, що зціляє його від ран; Созонтові

з'являється видіння, у якому ангел кличе його до подвигу)). Окремих із мучеників сам автор у їх муках уподібнює Христові, як, наприклад, святого Феодота, якому язичники після тривалих катувань наклали на лоба терновий вінок, “яко иногда на Христа евреи” [2, Л.97 зв.], або священномученик Автоном, який був убитий під час відправи біля самого олтаря:

“Тако святитель безкровную принося Богу жертву, сам кровния жертва принесенъ въ ...жертвенникъ” [2, Л.80 зв.].

Рядки відверто натякають на смерть Ісуса Христа, яка мусила стати останньою кровною жертвою і відкрити початок епохи миру та спокою.

Обов'язковим елементом житійного композиційного канону були описи чудес, які творилися як за життя, так і по смерті святого. У мартиріях Димитрій також вдається до констатації акту чудотворення. Однак слід зауважити, що більшість з таких описів варто кваліфікувати не стільки як чудеса, здійснені самим мучеником, скільки як чудеса від Бога. Досить часто автор описує факти Божественного втручання у стосунки тирана та страстотерпця. Феодот не тоне в морі завдяки “десниці Христовій”, за Божою допомогою з Андима спадають вериги, вогонь з неба спалює Пронта та мучителів Андима, а дощ заливає вогнище, на якому мусили спалити тіла трьох праведних сестер тощо. До Маманта, якого жорстоко катують, лине з неба голос: “Крѣпись ѿ мужайся, Маманте” [2, Л.18 зв.]. Таким чином авторів вдається показати читачеві, що віддана Богові людина не залишається поза його опікою, вона отримує від нього допомогу у найважчі моменти свого життя. Окрім того подібні чудесні втручання у життя земних людей є і актом агітаційного характеру, адже язичники, спостерігши дивні події, навертаються до християнства. Так, коли Мамант завдяки Божій допомозі виходить живим і неушкодженим з гарячої печі, де він перебував три дні, багато з присутніх прийняли християнство, усвідомивши силу християнського Бога.

Однак серед “страданій” вересневої Мінеї зустрічаються і такі, в яких елемент чудотворення відсутній загалом. Йдеться про мартирії Урбана, Феодора, Медимна та “иже с ними”, а також Ромила і Євдозія та “иже с ними”. У них автор наголошує лише на колективному характері мучеництва, коли одночасно приймають страждання за віру 70 осіб у першому мартирії та більше ста тисяч – у другому. Ігнорування одного з елементів композиційного канону можна пояснити метою автора, який у названих “страданіях” зупиняється не стільки на характеристиці самих страстотерпців, скільки прагне показати якомога правдивішу картину життя християнських общин перших часів християнства.

Загальний аналіз текстів вересневої Мінеї Димитрія Ростовського, а також характеристика “страданій” дозволяє стверджувати, що українсь-

кий агіограф творчо використав весь попередній досвід християнської житійної традиції у жанрі мартирія. Скориставшись матеріалом, добре відомим і популярним, Димитрій змодельював образ святого-мученика, який мусив відіграти особливу роль у формуванні уявлення українців XVII ст. про святість, а також остаточно визначив найважливіші параметри *“страданія”* як одного з жанрових різновидів української агіографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабарь-Пассек М. От Античности к Средневековью (IV-VIII вв.). // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков. – М., 1970. – С.9-21.
2. Димитрий Ростовский. Книга житий. – К., 1689.
3. Истрин В. Апокрифические страдания Никиты. – Одесса, 1898.
4. Крекотень В.І. Художність давньої української літератури (XVII-XVIII ст.). // Вибрані праці. – К., 1999. – С.14-140.
5. Лопарев Х. Византийские жития святых VIII-IX вв. // Византийский временник. – Т.17. - СПб., 1910. – С.1-224.
6. Макарий. Великие Минеи Четы. – СПб., 1868. – Сентябрь 1-15.
7. Творогов О. Древнерусские четьи сборники XII-XIV вв. // ТОДРЛ. – Т.44. – Л., 1990. – С.196-225.
8. Топоров В.Н. Святость и святые в русской духовной культуре. Т.II – М., 1998. – 863 с.

АНОТАЦІЯ

У статті на матеріалі вересневої Мінеї Димитрія Ростовського (Туптала) розглядається питання про місце *“страданія”* як жанрового різновиду у загальній агіографічній жанровій системі Четив-Міней. Звернено увагу на авторську інтерпретацію образу святого-мученика, засоби його творення, а також на рівень дотримання українським агіографом композиційного канону житія-мартирія, сформованого попередньою християнською агіографічною традицією.

SUMMARY

The article/thesis investigates the place possessed by the genre of *“Stradaniye”* (The Life of Martyr) within the general system of genres of Chetiyi-Mineyi (Chetiyi Menaion or Menologion) in writings of Dymytiy Rostovs'kyi (Tuptalo) on Background of his *“September Menaion”*.

Attention is paid to the author's vision of the saint martyr's image, methods and means used for its creation, as the level to which the Ukrainian author follows the traditional composite canon of the Christian approach to martyr biography writing (ah Biography or *“zhytiye-martyriy”*).

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Сучасний погляд на літературу

ВИПУСК 2

Науковий збірник

НБ НПУ

100179811

Київ - 2000

**ББК
Ш5(4 УКР) – 3я 43**

УДК 883.3 С 916

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ЛІТЕРАТУРУ: 36. наук. праць. - Вип.2.
/ Редкол.: П.П.Хропко (відп.ред.), С.С.Кіраль (відп. секр.),
В.Ф.Погребенник, І.В.Савченко та ін. – К.: ІВЦ Держкомстату України.–
2000. - 180 с.

Збірник входить до переліку фахових видань, затверджених ВАК.
(Протокол № 3 – 05/11 від 10.11.1999 р., бюлетень ВАКу , № 6 1999 р.)

ISBN 966-95683-5-8

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова (протокол №5 від 21 грудня 1999 р.).

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких реінтерпретується давня і класична література, аналізуються суперечливі літературні явища ХХ століття, вводяться в науковий вжиток маловідомі та архівні матеріали.

Для науковців, викладачів вузів, гімназій, учителів середніх шкіл, студентів.

Бібліографія в кінці статей.

ББК Ш 5(4 УКР) - 3я43

Редакційна колегія: д-р філол. наук, проф, академік АПН України
П.П.Хропко (відп. редактор), д-р філол. наук, проф. О.Д.Гнідан,
д-р філол. наук, проф. А.Б.Гуляк, д-р філол. наук, проф.
В.Ф.Погребенник, д-р філол. наук, проф. Г.Ф.Семенюк, канд. філол.
наук, доц.І.В.Савченко (заст. відп. редактора), канд. філол. наук, доц.
С.С.Кіраль (відп. секретар)

Бібліографічна редакція – В.С. Гоїнець

Адреса редколегії: 252601, Київ, вул. Тургенівська, 8/13,
Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова,
Гуманітарний корпус, кафедра української літератури.
Сл.тел.: 8(044)- 488-41-44, 216-39-31

Ш-44584

БІБЛІОТЕКА

НПУ імені М.П. Драгоманова

ISBN 966-95683-5-8

- © Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова, 2000
- © Колектив авторів, 2000
- © Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2000

Наукове видання

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ЛІТЕРАТУРУ

ВИПУСК II

Науковий збірник

Відповідальний редактор – П.П.Хропко
Заступник відповідального редактора – І.В.Савченко
Відповідальний секретар – С.С.Кіраль
Бібліографічна редакція – В.С.Гоїнець

Комп'ютерна верстка – Н.І.Жабіна

За достовірність фактів, дат, назв, цитат тощо
відповідають автори.

Віддруковано з оригіналів статей.
Підписано до друку 01.03.2000 р.
Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 11,3. Обл.вид. арк. 10,4.
Наклад 300 прим. Зам. № 647.

ІВЦ Держкомстату України
01023, Київ - 23,
вул. Шота Руставелі, 3.

ЗМІСТ

Петро ХРОПКО	Державницькі мотиви української поезії періоду національно-визвольних змагань.....	3
Віра БІЛИК	Специфіка психологічного аналізу в літературі і фольклорі.....	9
Ірина САВЧЕНКО	Жанр життя-мартирія у четьях мінеях Димитрія Ростовського (Туптала).....	23
Оксана ЄРЕМЕНКО	Історичні постаті України в баладах М.Костомарова “Максим Перебийніс” та “Дід-пасічник”.....	36
Тетяна СОЛОДОВНИК	Рецепція етико-філософських засад буття українців у конструктивній схемі п'си І. Карпенка-Карого “Чумаки”.....	40
Сидір КІРАЛЬ	Національна ідея в історіософії Трохима Зіньківського.....	52
Ганна МАРЧУК	Політика і політики мовою сатири.....	61
Марта ДАХ	Історія легенди про Марусю Чурай....	71
Наталя ПАСКЕВИЧ	Спільність культурологічного контексту як джерело типологічних аналогій в ідейно-змістових акцентах та проблематиці п'єс Г.Ібсена та В.Винниченка.....	84
Олег ТОМЧУК	Перекладацтво в естетичній концепції неокласиків.....	92
Олена КЛИМЕНТОВА	Історико-культурні умови формування “Празької поетичної школи”... ..	101

Володимир ПРАЦЬОВИТИЙ	Образи-символи у драматургії Миколи Куліша.....	116
Ярослава ПОГРЕБЕННИК	Історична характерологія «Записок полоненого» О.Кобця.....	130
Федір КЕЙДА	Інтерпретація постаті Петра Калнишевського в українській літературі....	135
Григорій СЕМЕНЮК	Осмислюючи «Ікси історії» (історичні мотиви в творчості Ліни Костенко)....	149
Тетяна САВЧИН	Образний світ сонетарію Дмитра Павличка.....	155
Наталка НАВРОЦЬКА	Генезис та естетична природа новелістичного мислення Є.Гуцала.....	165
Світлана СЕМЕНКО	Українська драматургія початку ХХ століття в оцінці національної періодики.....	172